

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Кафедра соціально-гуманітарних дисциплін, факультет № 6

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Філософія науки»
обов'язкових компонент
освітньої програми третього рівня вищої освіти

011 «Освітні, педагогічні науки»
(011 «Educational, pedagogical sciences»)

за темою: Предмет і значення академічної дисципліни «Філософія науки»

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
30.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
25.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
29.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

Розглянуто на засіданні кафедри соціально-гуманітарних дисциплін (протокол від 25.08.2023 р. № 9)

Розробник:

Професор, доктор філософських наук, професор Тягло Олександр Володимирович

Рецензент:

Декан філософського факультету ХНУ ім. В. Н. Каразіна, доктор філософських наук, професор Карпенко Іван Васильович

План лекції «Предмет і значення академічної дисципліни «Філософія науки»»

1. Багатобічність науки: знання, діяльність, соціальний інститут і т. ін.
2. Деякі особливості світу кінця XX – початку XXI століття і науки у ньому.
3. Наука і філософія: схожість та відмінність. Актуалізація філософських запитань і ресурсів під час наукових революцій, у розв'язанні нетривіальних проблем.
4. Обґрунтування історичного підходу у визначенні предмету філософії науки та викладанні академічної дисципліни «Філософія науки». Значення цієї дисципліни у всебічній підготовці й плідній діяльності сучасного науковця, фахівця у галузі права.

Література:

- Ратніков В. С. Основи філософії науки і техніки : навчальний посібник. Вінниця : ВНТУ, 2012. С. 10-22.
- Семенюк Е., Мельник В. Філософія сучасної науки і техніки. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2012. С. 7-26.

Текст лекції

Поняття науки навряд чи можна у вичерпний спосіб «схопити» у якомусь короткому визначенні. Коли ж наважитися запропонувати бажану дефініцію, вона напевне потребуватиме численних чи довготривалих пояснень. З огляду на цю обставину почнемо краще з аналізу низки висловлювань відомих науковців з приводу суттєвих ознак науки.

На думку радянського академіка Льва Берг (1876-1950), *«наука є систематизоване знання»*. При цьому, як зазначав відомий Макс фон Лауе (1879-1960), *«система будь-якої науки повинна за своєю природою бути єдиним цілим. Суперечності у ній, невизначеності чи навіть відсутності внутрішніх зв'язків зобов'язує до глибшого проникнення у неї»*.

Отже, насамперед, наука є знання, причому не хаотичне, а певним чином структуроване, позбавлене внутрішніх суперечностей.

«Будь-яка наука може ґрунтуватися лише на істині, а сама істина ґрунтується на постійних і достовірних повідомленнях наших чуттів», - вказував представник доби французького Просвітництва П'єр Анрі Гольбах (1723-1789). А століття потому знаменитий російський географ Петро Семенов-Тянь-Шанський (1827-1914) зазначив таке: *«Наука є одвічний потяг людства до істини, а істина досягається лише довгим шляхом серед неминучих помилок і омани»*. Тож прагнення істини – як фундаментальної «внутрішньої» цінності – також здавна визнається визначальною рисою науки.

Однак і позанаукове знання, наприклад релігійної природи, прагне істинності й впорядкування, систематизації. Як же відрізнити його від знання наукового? Тут слід, зокрема, на принцип демаркації, сформульований видатним філософом ХХ століття Карлом Поппером (1902-1994). На його думку, «... визнаю якусь систему емпіричною, або науковою, тільки у тому випадку, коли існує можливість досвідної її перевірки... не можливість верифікації, а фальсифікації слід розглядати в якості критерію демаркації».

Видатний британський мислитель Нового часу Френсіс Бекон (1561-1626) керувався гаслом “Знання – сила!”. Правильність такої оцінки вже наприкінці доби Модерну підтвердив Дмитро Менделєєв (1834-1907), заявивши: «Роль наук службова, вони становлять засоби для досягнення блага...». А наш старший сучасник академік Петро Капиця (1894-1984) наполягав, що “задача великої науки – дати необхідні знання, аби перетворити природу так, щоб вона слугувала людині в його культурному розвитку”.

Та чи завжди науки слугує на благо? У одному твердженні імператора Японії Хірохіто (1901-1989) знаходимо таке: «Наука завжди була найкращим другом вбивць. Наука може вбити тисячі, десятки тисяч, сотні тисяч, мільйони людей за вельми короткий проміжок часу». З огляду на багату історію науки та застосування її результатів хоча б у ХХ столітті з цим не можна не погодитися. Тут доцільно згадати не тільки трагедію Хіросіми і Нагасакі, а й ближчі нам події у Чорнобилі.

Як відомо, Чорнобильська катастрофа – це техногенна екологічно-гуманітарна катастрофа, спричинена двома тепловими вибухами і подальшим руйнуванням четвертого енергоблоку Чорнобильської атомної електростанції, розташованої на території УРСР, в ніч на 26 квітня 1986 року. Руйнування мало вибуховий характер, реактор було повністю зруйновано і в довкілля було викинуто велику кількість радіоактивних речовин. Відбувся викид потужністю в 300 Хіросім.

Сучасна наука склалася задля вироблення, накопичення істинних систем знань та їх використання на благо людства. Однак шлях до зовсім не легкий, прямий чи безпечний. Перш за все, науковий поступ вимагає залучення усе більших ресурсів суспільства, цілком імовірно – через обмеження інших його потреб. Просування до істини природно супроводжується помилками, хибними знахідками. Тож наукові відкриття неодноразово приносили шкоду людині, суспільству – як через щирі помилки чи їх наслідки, так і через чийось злу волю чи необережність. З огляду хоча б на це, наука повинна не тільки спрямовуватися своїми «внутрішніми» цінностями і нормами, а й бути підзвітною конкретній спільноті, людству загалом. Вона – як особливий усталений орган сучасного суспільства – не в змозі існувати сама по собі, відкидаючи різноманітні впливи «ззовні», з боку соціального організму в цілому чи інших його органів.

З огляду на все сказане, будемо виходити далі з такого робочого визначення: сучасна наука – це історично-визначений соціальний інститут з продукування систем (істинних) знань задля їх використання у людському бутті.

Ще у середині минулого століття академік АН СРСР Мстислав Келдиш (1911-1978) заважив: *«Сейчас во всем мире происходит чрезвычайное убыстрение использования достижений науки. Если в прежние времена наука и техника развивались в значительной степени обособленно и достижения науки лишь постепенно влияли на технический прогресс, то сейчас общество в гораздо большей степени развивает научные исследования направленно, с целью открытия новых источников технического прогресса».*

Статус науки, що не тільки зростає, а й стає набуває якісно нової ваги, у сучасному світі розкритий, зокрема, у Всесвітній доповіді ЮНЕСКО «До суспільств знань» (2005). Тут, серед іншого, констатовано наступне: *«Можно ли представить себе общества знания, где наука и технологии не обладали бы необходимым приоритетом? Связи между развитием цифровых технологий и прогрессом научных открытий настолько тесны, что, по-видимому, научное поле призвано стать одной из основных лабораторий, в которых будут создаваться общества знания. И наоборот, расцвет обществ знания способствует преобразованию действующих лиц и мест, где развивается наука. С появлением экономики знания в области научной деятельности все большее место занимает рынок. Такое развитие предъявляет новые требования основным действующим лицам обществ знания, независимо от того, к научным, политическим или экономическим кругам они принадлежат: ведь именно на них будет возложена задача по созданию систем НИОКР, обеспечивающих бурный и долгосрочный рост на стыке науки, экономики и политики».* А також: *«Понятие информационного общества основывается на достижениях технологии. Понятие же обществ знания подразумевает более широкие социальные, этические и политические параметры. Множественное число здесь использовано очевидно неслучайно, а для того, чтобы подчеркнуть, что не существует какой-то единой модели, которую можно «поставить под ключ» и которая недостаточно отражала бы культурное и языковое многообразие, которое одно только и может позволить каждому человеку ориентироваться и найти свое место при нынешних стремительных изменениях. Построение любого общества всегда включает различные формы знания и культуры, в том числе и те, на которые оказывает сильное влияние современный научно-технический прогресс».*

Філософія є не що інше, як діяльність теоретичного пізнання, теорія Універсуму, відзначав видатний мислитель ХХ століття Хосе Ортега-і-Гассет (1883-1955). Для сучасної людини одним з невід'ємних елементів Універсуму є наука. Тож предметом філософії науки є наука, але не сама по собі, а осмислювана як складова людського буття, соціуму, Універсуму в цілому.

Філософія суспільних наук, до кола який загалом можна віднести і правознавство, студіює їх логіку і методи, констатував сучасний британський дослідник Деніел Літл. До головних питань тут відносяться такі. Які критерії доброго соціального пояснення? У чому полягає (якщо вона взагалі є) відмінність суспільних наук від природничих? Чи існує особливий метод соціальних досліджень? Через які емпіричні процедури слід оцінювати твердження суспільних наук? Чи існують незвідні соціальні закони? Чи існують

між соціальними явищами каузальні зв'язки? Чи вимагають соціальні факти і закономірності якоїсь редукції до фактів щодо індивідів? Яка роль теорії у соціальному поясненні? Філософія суспільних наук має на меті дати тлумачення суспільних наук, яке б відповідало на вказані питання.

Філософія суспільних наук, подібно до філософії природознавства, має як дескриптивний, так і прескриптивний аспекти. З одного боку, вона говорить *про* суспільні науки – пояснення, методи, емпіричні аргументи, теорії, гіпотези тощо, що справді наявне у літературі з суспільних дисциплін. Це значить, що філософи потребують широких знань якихось ділянок досліджень соціальної науки для того, аби бути у змозі виконати такий аналіз соціальних наук, який у прийнятній мірі відповідає практиці науковців. З іншого боку, філософія суспільних наук є полем *епістемології*: воно пов'язане з думкою, що пропоновані теорії і гіпотези є напевно *істинними* або ймовірними, *раціонально* обґрунтованими (емпірично чи теоретично). Філософи прагнуть забезпечити критичну оцінку наявний методів соціальної науки і практик доти, доки вважається, що їх істинність не одержала належного обґрунтування. Вказані два аспекти філософствування передбачають, що філософія суспільних наук має конструюватися як раціональна реконструкція існуючої практики соціальних наук – реконструкція, що спрямована наявною практикою, але виходить за її межі з допомогою не позбавлених вад припущень, форм міркувань і способів експериментування.

Філософії науки... означає щонайменше повне проникнення у сутність та стан усіх реальних знань, а також виявлення найкращих методів відкриття нових істин, вважав відомий британський науковець і філософ науки XIX століття Вільям Уевелл (1794-1866).

Він першим увів в обіг термін «scientist», що позначає людину, яка професійно працює у полі науки, науковця.

Ми матимемо більшу надію на успіх у розумінні природи і станів реальних знань через вивчення природи і станів найбільш визнаних та усталених часток знань, котрі вже маємо: також ми найімовірніше засвоїмо найкращі методи відкриття істини через дослідження того, як насправді були відкриті ті істини, котрі сьогодні визнані за універсальні, наголошував Уевелл. Тож серйозна філософія науки не можлива без історії науки, а базовим для вивчення / викладання філософії науки є історичний підхід.

Мета філософії – не створення системи, а творчий пізнавальний акт у світі, наголошував нобелівський лауреат Микола Бердяєв (1874-194), вигнаний більшовиками зі своєї країни у 1922 році.

Тож мета філософії науки полягає, серед іншого, у тому, щоб підготувати наукову творчість чи допомогти їй зреалізуватися. Ясна річ, цього досягнути не вдасться без опанування конкретними науковими знаннями, відомостями щодо історії науки та її сучасних проблем. Сказане виявляється цілком актуальним і у всебічній підготовці та плідній діяльності сучасного науковця, фахівця у галузі права.

